

Současná situace právního státu a role neliberálních populistů v České republice

V nedávné zprávě Evropské komise o stavu právního státu byla Česká republika kritizována za střet zájmů vlády, potíže s realizací protikorupční strategie či nedostatečnou pluralitu a svobodu médií. Míra korupce v České republice je stále vnímána jako poměrně vysoká. Nyní (září 2021) je premiérem země Andrej Babiš - lídr největší parlamentní strany ANO, miliardář a v současnosti člověk vyšetřovaný kvůli střetu zájmů a podvodům v EU. Prezident Miloš Zeman, politická osobnost 90. let a první prezident volený přímo občany, vykonává své druhé funkční období a je často kritizován za své kontroverzní výroky a přátelské vazby s Ruskem a Čínou. Populistické politické subjekty v zemi přizivila tzv. migrační krize. Veřejnoprávní média jsou často terčem útoků některých populistických politiků. Kromě toho otrásla zemí a její politickou stabilitou pandemie COVID-19, v jejímž důsledku se během roku pětkrát vyměnil ministr zdravotnictví. A zdá se, že síla populistických stran v Česku zůstává silná.

Lukáš Kraus

Andrej Babiš vstoupil do české politiky v roce 2011 a slavně prohlásil, že vlastně nikdy nechtěl být politikem. V roce 2012 založil politické hnutí ANO 2011 (zkratka ANO), jehož předsedou je dodnes. Hnutí se od počátku profilovalo jako populistické a kritizující establishment a korupci v české politice. Babiš, druhý nejbohatší člověk v České republice, majitel konglomerátu Agrofert a mediální skupiny Mafra, se prezentoval jako zavedený podnikatel, který nemá potřebu krást a nechat se uplácet, a proto vstupuje do české politiky výhradně proto, aby ji změnil k lepšímu. Krátce po svém vzniku uspělo ANO v parlamentních volbách v roce 2013 a stalo se se 47 mandáty druhou největší stranou v dolní komoře Parlamentu a to hned za vítěznou ČSSD, která měla 50 mandátů. Tyto dvě největší strany vytvořily koalici s KDU-ČSL (14 mandátů) a získaly potřebnou většinu 101 hlasů v Poslanecké sněmovně. Ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2014 získalo ANO 4 mandáty, což je nejvyšší počet mandátů ze všech českých politických stran.

Důležitým nástrojem, který umožnil obrovské vítězství dříve neznámého a politicky bezvýznamného hnutí ANO, byla také jeho rozsáhlá, intenzivní a velmi nákladná marketingová kampaň. Konečné náklady na ni dosáhly téměř 150 milionů korun, což z ní činí nejdražší kampaň těchto voleb (pro srovnání, kampaň vítězné ČSSD stála necelých 90 milionů korun). Vzhledem k rozpočtu si ANO mohlo dovolit tým marketingových odborníků, což ho dovedlo k zajištění pozice druhé největší strany v Poslanecké sněmovně. Relativně nové bylo využití sociálních sítí (facebook, twitter), které ANO zvládlo a úspěšně zvládá dodnes. Jedním z příkladů marketingu, který si ANO mohlo dovolit, byla televizní reklama na výrobce kuřecího masa, což byla firma z koncernu Agrofert, kterou vlastnil Andrej Babiš. V reklamě, která se v televizi promítala bezprostředně před volbami, vystupovala vedle Andreje Babiše národní hokejová hvězda a hrdina Jaromír Jágr.

Podle průzkumů se hnutí ANO podařilo oslovit voliče všech příjmových skupin, věkových skupin a různých úrovní vzdělání, včetně lidí, kteří dosud nevolili, a lidí, kteří dříve volili jiné strany (ODS, TOP09 nebo ČSSD). V kampani se ANO podařilo akcentovat neschopnost ostatních „tradičních“ stran, které procházely vnitřními problémy a nestabilitou. Proto se jim podařilo oslovit mladší lidi, kteří nebyli zvyklí průběžně volit tradiční strany, a také voliče, kteří už měli dost politického dramatu a chtěli vidět někoho s „čistým štítem“. V roce 2017 vyhrálo ANO další české parlamentní volby, když získalo 78 z 200 křesel v Poslanecké sněmovně. Prezident Zeman pověřil Babiše jmenováním vlády a později ho jmenoval premiérem. Jestliže se Miloš Zeman a Andrej Babiš doposud vzájemně domlouvali, po volbách se z nich stali spojenci. Po celou dobu Babišovy vlády oba využívali populismus k prosazování svých cílů.

Prezident Zeman - narušitel ústavních pravidel

Postava českého prezidenta Zemana a jeho politická role je poměrně kontroverzní. Přestože byl zvolen v rámci parlamentní demokracie, kde by jeho role měla být v souladu s ústavou a spíše formální, daří se mu neustále ohýbat ústavní tradice a vyvolávat konflikty v české politice. Jak již bylo zmíněno, Zeman a Babiš se stali blízkými spojenci. Po volbách v roce 2017 Zeman pověřil Babiše výsadním právem jmenovat vládu, přestože většina parlamentních stran s ním odmítla spolupracovat kvůli jeho střetu zájmů a trestnímu stíhání. To je v rozporu s ústavní tradicí, kdy prezident obvykle jmenuje premiérem osobu, která je schopna získat většinu v Parlamentu. Miloš Zeman se Babiše zastával i v průběhu trestního řízení s tím, že na něj musí být pohlíženo jako na nevinného, dokud ho soud neuzná vinným. Prezident Miloš Zeman čelil bezprostředně po svém zvolení v roce 2013 také soudní stížnosti za používání nepravdivých, xenofobních a nacionalistických argumentů během prezidentské kampaně. Přestože soud souhlasil s tím, že některá jeho tvrzení v kampani lze považovat za pedagogická či nepravdivá, nebyla jejich intenzita taková, aby volby zrušil. V

roce 2017 čelil Miloš Zeman ústavní stížnosti za to, že odmítl jmenovat několik kandidátů na profesory, ačkoli podle ústavních zvyklostí šlo vždy jen o pouhou formalitu. Ústavní soud rozhodl ve prospěch Zemana a stížnost byla neúspěšná. V roce 2019 čelil Zeman další ústavní žalobě pro závažné porušení ústavy, kterou inicioval Senát. Tato stížnost směřovala proti Zemanovo odmítání jmenovat a odvolávat poslance nebo jeho podpoře menšinové Babišovy vlády, která neměla potřebnou podporu v Parlamentu. Stížnost však byla neúspěšná, neboť ji nepodpořila dolní komora Parlamentu, včetně negativních hlasů ANO, SPD, ČSSD a KSČM.

Střet zájmů na vnitrostátní úrovni a na úrovni EU - trestní řízení a OLAF, fondy EU, média
Slovní spojení „střet zájmů“ se v druhé polovině minulého desetiletí stalo pro českou politiku velmi charakteristickým pojmem. Premiér Babiš byl v letech 2015 až 2017 vyšetřován jak českou policií, tak Evropským úřadem pro boj proti podvodům (OLAF).

V roce 2016 český parlament schválil novelu zákona o střetu zájmů, neformálně označovanou také jako „Lex Babiš“. Novela znemožnila členům vlády vlastnit média, jakož i přijímat finanční prostředky od státu prostřednictvím vlastních společností. Na základě této právní úpravy Babiš převedl své akcie Agrofertu a SynBiolu do dvou svěřenských fondů, AB private trust I a AB private trust II. Nejistota ohledně možného střetu zájmů však zůstala, neboť Babiš zůstal jediným beneficentem těchto dvou svěřenských fondů. EU nebyla přesvědčena o tom, že střet zájmů mezi Babišem jako vysokou politickou osobností a tím, že stále těží z konglomerátu dotovaného z fondů EU, je vyřešen. To vedlo k vyšetřování Evropského úřadu pro boj proti podvodům (OLAF), jehož předběžná verze auditu EU dospěla k 22 zjištěním s doporučením přijmout opatření k vrácení prostředků EU v celkové výši 17,49 milionu eur. V roce 2019 audit dospěl k závěru, že Babiš byl ve střetu zájmů, protože se podílel na rozhodování o přidělování prostředků EU. Střetem zájmů a zneužitím fondů EU v případě českého premiéra Babiše se v současné době zabývají nejvyšší orgány EU.

Postava Andreje Babiše může být vnímána jako osoba upřednostňující ekonomické zájmy vlastního podnikatelského konglomerátu před národními zájmy, a to s ohledem na jeho neustálý střet zájmů a odmítání jeho odstranění. To jde ruku v ruce s neakceptováním zjištění národních orgánů o možném porušování národní legislativy, stejně jako se stejnou ignorancí vůči zjištěním orgánů EU o porušování pravidel EU. Tento postoj nejmocnější politické osobnosti v zemi, spolu s jeho obrovským bohatstvím, je relevantní pro vzestup a úspěch v současnosti nejsilnější populistické strany v české politice.

Vzestup dalších populistických hnutí

Obecné faktory spojené s vzestupem populistických zemí po celém světě, jako je finanční

krize, migrace, globalizace nebo posílení sociálních médií jako nástroje politické komunikace, sehrály svou roli i v českém kontextu. Na druhou stranu je Česká republika státem s nízkou nezaměstnaností a ekonomika v porovnání s ostatními zeměmi postsovětského vlivu rostla. Konkrétní důsledky migrační krize nám vlastně unikly. Vzhledem k důslednému odmítnutí účasti na relokačním schématu EU v době migrační krize zůstala Česká republika relokací nedotčena. V roce 2020 Evropský soudní dvůr spolu s Polskem a Maďarskem rozhodl, že Česká republika tímto postupem porušila své závazky vůči EU. Přesto frustrace Čechů rostla a v posledních volbách v roce 2017 získaly populistické strany celkem 40 % všech hlasů.

Množství populistických narativů a s nimi spojená hysterie však byly v politickém i běžném životě České republiky velmi viditelné. Ministerstvo vnitra, které je zodpovědné za registraci politických subjektů, zaznamenalo v roce 2015 nárůst populistických subjektů a iniciativ, jejichž témata se zaměřovala na odmítání imigrace a islámu. Jednou z větších byla iniciativa Islám v ČR nechceme, která spolupracovala s politickou stranou Úsvit vedenou Tomiem Okamurou (ta bude v této analýze blíže představena) nebo s německým hnutím PEGIDA. Kromě populistických stran však protiimigrační opatření podporovali i další političtí aktéři, například pravicově libertariánská strana Svobodní, tradiční pravicově liberální ODS a také prezident, který je silným zastáncem protiimigračních opatření.

Narativ o nebezpečí nelegální migrace byl tak silný, že od července 2015 se v České republice, zejména v Praze, konaly četné demonstrace a protesty proti islámu a migraci. Tyto demonstrace byly kritizovány za xenofobii a rasismus, který byl viditelný mezi účastníky i zastoupenými řečníky, kteří na těchto akcích hovořili. Na letní demonstraci proti migraci a EU měli někteří z protestujících u sebe šibenice. Mezi řečníky na jednom z těchto protestů v listopadu, na státní svátek oslavující sametovou revoluci a pád komunistického režimu, byl i český prezident Miloš Zeman. Protestujících se podařilo shromáždit velké množství, na protestech v březnu 2016 bylo odhadem 15 000 protestujících. Pozornost lidí upoutal pravicový protiimigrační a protiislámský narativ a populismus byl na vzestupu. Populismus můžeme chápat jako ideologii, která vnímá společnost jako rozdělenou na dva nesmiřitelné a homogenní nepřátelské tábory obyčejných lidí a zkorumpovaných elit. Zároveň populismus věří, že politika by měla být výrazem vůle lidí. Populismus také využívá narativu krize, která může být jakéhokoli druhu, například krize ekonomická, migrační nebo krize společnosti. Obvykle jsou z takových krizí obviňovány elity, zatímco populistické strany vystupují jako jediní zachránci, kteří jsou schopni do chaosu vnést stabilitu. Podíváme-li se na hlavní populistické strany v českém politickém kontextu, vidíme, že tyto výše zmíněné nástroje umí velmi dobře využívat.

Jedním z populárních populistických hnutí zastoupených v Parlamentu byl Úsvit (dříve nazývaný Úsvit přímé demokracie), který vedl Tomio Okamura, český podnikatel japonského původu. Cílem strany je posílení přímé demokracie a zastupování českých zájmů. Hnutí se

dostalo do Parlamentu v předčasných parlamentních volbách v roce 2013, kde se mu podařilo získat 14 mandátů, čímž vytvořilo 6. nejsilnější stranu v Poslanecké sněmovně. Politická kampaň Úsvitu pro následující volby do EP byla zaměřena na prosazování přísnější migrační politiky, národních hodnot a omezení pravomocí Evropské unie, všechny byly neúspěšné. Ve všech svých politických kampaních Úsvit používal silnou xenofobní rétoriku, otevřeně kritizoval islám a používal ho jako hrozbu, aby zastrašil voliče a přiměl je volit jejich stranu.

Narativ ochrany národních zájmů před mocným Bruslem se v českém populistickém kontextu používá často. Tento moment použil i Andrej Babiš, když odmítl uprchlické kvóty Evropské unie a prohlásil „Uprchlické kvóty [pro Českou republiku] nepřijmu”.

V roce 2015 po konfliktech uvnitř hnutí odešel lídr Úsvitu Okamura a založil jiné hnutí s názvem Svoboda a přímá demokracie (SPD). Důvodem jeho odchodu byla především neochota přijímat do hnutí nové členy a udržení si absolutní kontroly a moci. Jak napovídá název nově vzniklého hnutí, cíl byl podobně nacionalistický a založený na odmítání nelegální migrace a islámu a volání po přímé demokracii v podobě odvolávání politiků, soudců a referend jako hlavního nástroje pro rozhodování o otázkách nejvyššího národního významu.

Útoky na veřejnoprávní média

Média obecně, a veřejnoprávní média zvláště, by měla sloužit jako nezávislá záruka demokracie a kanál pro poskytování objektivních a ověřených informací. Stav českých veřejnoprávních médií je však poměrně nestabilní. Rada České televize, která je parlamentem voleným orgánem dohlížejícím na veřejnoprávní vysílání, byla po určitou dobu pod přímou kontrolou Poslanecké sněmovny. Téměř 30 let stará právní úprava umožňuje dolní komoře Parlamentu jmenovat i odvolávat členy Rady ČT. Přestože by členové měli být nezávislí, jsou do televizní rady často voleni neoficiální příznivci některé z politických stran, většinou těch, které mají politickou většinu, neboť členy televizní rady musí volit Poslanecká sněmovna. Tato pozice dává Sněmovně moc uplatňovat politický vliv a pomocí zákulisních jednání získat podporu pro konkrétní kandidáty, kteří mohou nepřímo podpořit názory strany v televizní radě. V posledních letech se objevilo několik kandidátů, kteří byli vnímáni více radikálně či kontroverzně, než nezávisle a blíže než k odborníkům či profesionálům v oboru měli k osobnostem populistických hnutí. Často kritizovali fungování veřejnoprávní televize a rozhlasu a vyjadřovali se skepticky k jejich celkové existenci. Nezanedbatelná v této krizi je i role českého prezidenta, který opakovaně kritizoval Českou televizi a práci jejích novinářů, které označil za „součást opozice” (tento výrok později převzala ruská propaganda) nebo odmítal komunikovat s konkrétními zpravodajskými pořady České televize. Na druhou stranu prezident Zeman začal spolupracovat se soukromou televizí

českého podnikatele a politického aktivisty Soukupa, který je znám svými kontakty s populistickými stranami.

Postoj Poslanecké sněmovny k odvolání kandidátů jí také dává možnost dále ovlivňovat práci televizní rady a ohrožovat její nezávislost. V minulosti například Poslanecká sněmovna několik let odmítala schvalovat výroční zprávy České televize, protože jí to dávalo důvod k odvolání televizní rady. I zde sehrál svou roli prezident, který vybízel Poslaneckou sněmovnu, aby neschvalovala výroční zprávy České televize. Během pandemie pokračovala nestabilita kolem veřejnoprávních médií, včetně nezákonného odvolání kontrolního orgánu Rady ČT samotnou Radou ČT. Zlepšení situace lze očekávat buď politickou změnou, ale i personální obměnou členů Rady ČT, nebo novou právní úpravou, která by zajistila větší transparentnost volby členů i větší nezávislost výkonu jejich funkcí.

Krise spojená s pandemií Covidu a výzvy pro právní stát

Role české vlády během pandemie COVID-19 byla značně problematická, a to hned v několika rovinách. Na počátku pandemie na jaře 2020 vyhlásila vláda nouzový stav, což jí umožnilo přijmout řadu mimořádných opatření, včetně těch, která omezovala osobní svobody a práva. Mezi tehdy přijatá opatření patřilo uzavření státních hranic, uzavření obchodů a malých podniků či škol. Jakmile se situace zlepšila, po úspěšném zmírnění omezení Covidu v létě 2020, premiér Babiš prohlásil, že Česko je „Best in covid“. Česká republika však měla s pandemií více problémů, včetně toho, že vláda odmítala a nebyla schopna přijmout dlouhodobá legislativní opatření, která by jí umožnila řešit krizi na předvídatelném základě a hlavně v souladu s českým právním řádem. Místo toho prošla několika personálními krizemi, které vyústily v to, že se během roku pětkrát vyměnil ministr zdravotnictví. Vláda a ministerstva přijímala restriktivní opatření, přičemž k požadovanému opatření bylo třeba, aby formu zákonného opatření přijal Parlament. Ta neměla v českém právním řádu oporu a musela být následně pro nezákonnost soudně zrušena. Některá přísná opatření byla vládou dočasně odložena nebo zrušena zřejmě na základě populistických kalkulací. Například ministr zdravotnictví plánoval zpřísnit omezení povinného nošení roušek na obličeji, což Babiš kritizoval a ministerstvo ho následně téměř okamžitě zrušilo, aby ho po krajských volbách v říjnu 2020 znovu zavedlo s jinými přísnějšími opatřeními. Babiš tedy záměrně vyčkával se zavedením nepopulárních zdravých opatření až po volbách, přestože mu to odborníci doporučovali dříve. Po celé září 2020, navzdory vysokému počtu nakažených COVID-19, odmítal zpřísnit restriktce. Po říjnových volbách však byl opět vyhlášen výjimečný stav a byla zavedena přísnější omezení, která byla dříve označena za zbytečná. Před Vánoci byla omezení opět mírně zrušena, nikoliv však kvůli příznivějším zdravotním podmínkám, ale opět jako pravděpodobně populistické gesto. Tyto populistické tendence a nedostatek objektivních informací ze strany státních orgánů vedly k velkému

zmatku a právní nejistotě ve společnosti, což poskytlo municí protestujícím a popíračům Covid-19.

Viděli jsme protesty proti očkování a setkání lidí, kteří protestovali proti rouškám na veřejných prostranstvích, aniž by nějaké nosili. Bohužel jsme takové chování viděli i mezi politiky v Parlamentu. Jeden z poslanců Poslanecké sněmovny, L. Volný, odmítl nosit při jednání sněmovny roušku, za což byl opakovaně vykázan z jednání. Ne náhodou byl Volný dříve členem SPD, ale následně založil další populistické hnutí Volný blok, zaměřené na již známou agendu protestů proti očkování, testování covidů, migraci či EU.

Parlamentní volby v roce 2021

Příští volby do Poslanecké sněmovny v říjnu 2021 ukážou, jak pandemie COVID-19 a působení Babišovy vlády formovaly voliče, důvěru v českou vládu a stávající politiky, v hlavní vládní strany, jako je ANO, a v opozici. Ačkoli se mohlo zdát, že hnutí ANO může kvůli své roli při zvládnání pandemie ztrácet voliče, zdá se, že jeho role je poměrně silná a jeho šance na setrvání v Parlamentu jsou velmi vysoké. Co se týče ostatních stran, posiluje i opozice, některé strany zaměřují svůj program na porážku hlavní opozice – ANO. Zároveň některé tradiční politické strany procházejí personálními a vnitřními krizemi, které mohou ovlivnit jejich úspěch v nadcházejících volbách. Jak jsme viděli, složení Parlamentu má neuvěřitelný vliv na populistický narativ a populistické tendence v zemi, a proto je nové složení Poslanecké sněmovny po říjnových volbách klíčové pro stanovení jejího směřování a postojů k populistickému programu na nadcházející čtyři roky.

Závěr

Podíváme-li se na Českou republiku a pokusíme-li se analyzovat roli neliberálních a populistických subjektů, ukáže se nám velmi složitý problém s mnoha aktéry na mnoha úrovních. Jednou z důležitých postav je bezesporu český premiér Andrej Babiš. Začátek jeho politické kariéry byl postaven na populistickém narativu, kdy se prezentoval jako člověk, který nechce vstoupit do politiky, ale je jediný, kdo se může bránit zkorumpovaným elitám a dát hlas „obyčejným“ lidem. Realita však byla tomuto obrazu na hony vzdálená. Babiš je miliardář, který má k dispozici zkušený tým lidí starajících se o jeho politický marketing a PR a také několik soukromých médií, jejichž prostřednictvím může ovlivňovat veřejný politický diskurz. Migrační krizi i pandemii COVID-19 využil ke svému populistickému programu a politickým zájmům. Během migrační krize zastával Babiš silný postoj proti přijímání jakýchkoliv uprchlíků, a to navzdory relokačnímu programu EU. Během pandemie COVID-19 se snažil přijímaná opatření přizpůsobit náladám ve společnosti i blížícím se volbám. Česká republika se postavila na stranu ostatních visehradských států, které jsou známé svým protiunijním narativem a autoritářskými tendencemi. Dalším velmi

problematickým aspektem týkajícím se premiéra Babiše je jeho vyšetřování pro střet zájmů na národní i unijní úrovni. Jeho postavení oligarchy, který vlastní média i velké obchodní korporace, a vliv premiéra na přidělování dotací EU jeho vlastnímu podnikání. Tento střet zájmů byl projednáván v institucích EU a může ohrozit přidělování evropských dotací pro celou Českou republiku. Babiš má také velmi silného politického spojence v prezidentu Miloši Zemanovi, který ho mnohokrát podpořil, ať už šlo o střet zájmů, nebo o jeho roli při jmenování vlády.

Prezident Zeman je další silnou osobností české politiky, která svými někdy dosti kontroverzními výroky či činy může přispívat k populistickým tendencím a dále rozdělovat českou společnost. Prezident má velmi veřejně přátelské politické vztahy s Ruskem a Čínou, přičemž bagatelizuje potenciální rizika pro naši demokracii, která mohou z některých těchto vztahů vyplývat. Kontroverzní se může jevit i prezidentův kabinet, včetně problémů s povinnou bezpečnostní prověrkou či jejich netransparentními obchodními transakcemi. Situaci dále komplikuje krize veřejnoprávních médií. Současná legislativa umožňuje Poslanecké sněmovně uplatňovat politický vliv na Radu České televize, která je parlamentem voleným orgánem dohlížejícím na veřejnoprávní vysílání. Sněmovna má tedy pravomoc uplatňovat politický vliv a nominovat ty konkrétní kandidáty, kteří by mohli nepřímou podporovat názory strany v Radě. V minulosti jsme byli svědky více kandidátů, kteří byli vnímáni jako radikální či kontroverzní, nikoliv nezávislí, a kteří měli blízko k osobnostem populistických hnutí.

Jak již bylo řečeno, migrační krize od roku 2015 zvýšila počet populistických politických subjektů a hnutí, z nichž většina se zaměřuje na boj proti islámu, migraci a Evropské unii jako hlavním společným nepřátelům. Již zmíněná politická strana Úsvit, vedená podnikatelem japonského původu Okamurou, se dostala do parlamentu a stále si udržuje dostatečnou podporu voličů. Silná populistická strana Andreje Babiše ANO ovládla poslední volby a její podpora, i přes pozvolný propad během pandemie COVID-19, zůstává poměrně silná a stabilní. V rámci politické kampaně sepsalo Babišovo PR knihu „Sdílejte, než to smažou“, což je oblíbený citát používaný ve válkách a hoaxech na sociálních sítích, odkazující také na Babišovu komunikaci prostřednictvím FB účtu. Kniha byla k dispozici zdarma, ke čtení i jako audiokniha.

Jako silná opozice vůči ANO se jeví Pirátská strana spolu s poslanci (Piráti+Starostové) a také konzervativní blok SPOLU, kteří mají jako jeden z hlavních cílů porážku vládnoucího ANO. Populistická SPD zatím získala dostatečnou podporu na to, aby měla zajištěno své místo v Parlamentu. Vidíme však, že tradiční strany mají vnitřní problémy a boje a ostatní političtí hráči zřejmě nejsou schopni najít nástroje, jak se s populistickou agendou účinně vypořádat.

* *Photo: Andrej Babiš on the ALDE Pre-Summit 22.03.2018, author: ALDE Party. Source: Flickr, CC BY-NC-ND © ALDE Party.*